

Betyg från skolor 6 – nya möjligheter och gamla fällor

Håkan Johansson arbetar bland annat med att utveckla former, innehåll och metoder i grund- och gymnasieskolans undervisning. Han är koncernchef vid Frida Utbildning som genom dotterbolaget Fridaskolorna AB bland annat driver förskolor, grundskolor och gymnasieskola. Håkan medverkade vid framtagandet av kursplanen i matematik (Lpo 94) och i arbetet med tillhörande stöd- och stimulansmaterial.

Inledning

Den här dokumentationen kan betraktas som en berättelse om utvärdering...eller kanske snarare om utvärdering som en berättelse. Enkelt uttryckt handlar det om betydelsen av feedback som en kontinuerlig process i undervisningen där eleverna ses som medaktörer. Begreppen summativ- respektive formativ utvärdering/bedömning tas upp men syftet är inte att skapa en motsättning mellan dessa begrepp. Det är först när utvärdering ensidigt inriktas mot det ena eller andra hållet som risker uppstår. Artikeln nuddar också vid systemteori och hur sådana teorier kan omsättas i praktiken.

Några ord om formativ och summativ bedömning

I Fridaskolornas personaltidning Inblicken nr 2, 2005 finns en artikel ”Aktuell forskning i ett isbrytarperspektiv” där utvecklingsgruppen bland annat tar upp olika former för hur bedömning kan göras. Skillnaden mellan formativ och summativ bedömning illustreras i artikeln på ett tydligt sätt genom citatet:

When a cook tastes the soup, its is formative evaluation; when the dinner guest tastes the soup, it is summative evaluation” (J. Harvey, Evaluation Cookbook)

Med utgångspunkt i citatet kan vem som helst med någon erfarenhet från matlagning berätta vad det är kocken är ute efter när han eller hon smakar på soppan. Alla förstår poängen med att smaka av soppan med jämna mellanrum eftersom kocken då har möjlighet att styra processen i riktning mot en färdig välsmakande soppa. Avsmakningarna ger möjlighet att korrigera i riktning mot slutmålet och det är kocken som styr processen på egen hand. Sannolikt tar han eller hon hjälp av en kollega vid tillfälle för att få ett råd, men ansvaret för att utforma slutprodukten ligger hela tiden hos kocken. Det här citatet fick mig att fundera vidare på utvärdering som en berättelse – en berättelse som beskriver processer i riktning mot ett mål.

En framåtsyftande retrospektiv betraktelse

Att göra en återblick på de tankar man tidigare skapat eller gjort till sina är en spännande utflykt men samtidigt en aning oroande. Dock har man som författare rätten att skildra historien godtyckligt vilket gör utflykten väsentligt tryggare. Första gången jag kom i kontakt med begreppet formativ utvärdering var någon gång under första delen av 80-talet och jag förstod nog inte fullt ut vad föreläsaren pratade om. Det var på någon av de oändliga SÖ-konferenser jag då regelmässigt deltog i och förmodligen också i samband med någon av de nationella fortbildningssatsningar som staten just då beslutat om.

Under två dagar umgicks jag med forskare och tjänstemän där själva huvudsyftet var att få lärarna i Sveriges kommuner att anamma den då nya läroplanen – Lgr 80. Det som under konferensen handlade om evaluering – utvärdering – hamnade en aning i skymundan men av någon anledning tog jag åt mig andemeningen i budskapet. Jag har långt senare förstått att

mitt intresse för formativ utvärdering under 80-talet fick mig att – åtminstone i vissa kretsar – framstå som annorlunda och intressant. Problemet för mig var att jag intellektuellt förstod vad det handlade om, men jag hade ärligt talat inte en susning om hur det kunde eller borde se ut i vardagen.

En kuriositet i sammanhanget är att jag under 1980-talet, parallellt med mitt arbete i den statliga skoladministrationen, arbetade med att skriva läromedel i matematik. Uppfylld som jag var av det nya formativa perspektivet att utvärdera såväl verksamhet som kunskap hos individen kunde jag inte låta bli annat än att skriva ett antal rader om ämnet i lärarmaterialet. Jag kände mig djärv, modern och förmodligen oemotståndlig och förväntade mig såväl applåder som kritik. Emellertid hände ingenting speciellt – jag väntar fortfarande...

Formativt tänkande på Fridaskolorna

Det finns naturligtvis mycket att berätta om hur vi på Fridaskolorna har försökt utveckla bedömning av lärande sedan starten 1993. Nedan följer en kortfattad och högst personlig beskrivning av hur formativ utvärdering introducerades och mina upplevelser av utvecklingen. Jag börjar med att citera mig själv i den rapport till Skolverket som skrevs vårterminen 1995 när Fridaskolan i Vänersborg var en så kallad referensskola:

”Former för utvärdering

Oavsett om utvärdering sker på individnivå eller på verksamhetsnivå så finns det olika vägar att gå. En väg är att välja en inriktning mot en summativ – målrelaterad utvärdering. Risken med en ensidig sådan utvärdering är dock att verksamheten lätt kan inriktas mot triviala elevbeteenden som är lätta att identifiera. Det kan i sämsta fall leda till att man bortser från viktiga sidoeffekter av undervisningen och att eleverna får en begränsad möjlighet att påverka innehåll och utformning. Dessutom är det svårt att på ett klokt sätt precisera tillräckligt exakta mål för att utvärderingen ska bli rättvisande vilket kan leda till en slagsida mot enkelt mätbara "kunskaper". En sådan här kvantitativ syn inriktas ofta mot test, prov och enkäter som redovisas som sanningar i diagram, tabeller och med angivande av medelvärden osv. En annan väg är formativ utvärdering vilken kan beskrivas som processororienterad. Här inriktas arbetet på att söka efter tecken på varför en verksamhet är framgångsrik och att beskriva vad som händer under arbetets gång. Man använder sig av kvalitativa redskap som samtal, logg- eller dagböcker, elevarbeten, protokoll från diskussioner etc. för att kunna iaktta och reflektera över vart utvecklingen är på väg.”

Ur rapporten ”Fridaskolan, referensskola läsåret 1994/95”

Rapporten hade en bild av en kaktus på framsidan och kallades allmänt för ”Kaktusboken”. Den användes flitigt av medarbetarna i olika sammanhang och utgjorde ett slags kommentarmaterial eftersom viktiga begrepp ur läroplanen konkretiserades där. Dock gav raderna om ”Former för utvärdering” ingen större effekt i kärnverksamheten. Jag kände mig ofta en aning maktlös eftersom jag själv inte hade några enkla exempel, till exempel från undervisningssituationer som tydligt visade poängen med att arbeta i processer där feedback för att utveckla kunnande var en grundidé. För att komma vidare började vi på elevnivå att införa olika enkla redskap – det var tankeböcker, dagböcker, utvärderingsböcker etc. där eleverna skulle få möjlighet att iaktta sin egen utveckling och få feedback på sitt lärande. Parallellt skrev stora delar av personalstyrkan dagbok för att kunna reflektera över sin praktik. Sammantaget lovvärda försök att förändra en praktik där görandeperspektivet dominerat under mer än 150 år. I mina dialoger med personalen förstod jag ändå att det där med

formativ utvärdering och process i bästa fall blev något av en spännande berättelse och inte något som avspeglades i vardagen.

Så småningom (1995) bildades dock den så kallade ”portföljgruppen” eftersom det fanns ett genuint intresse av att utveckla elevernas inflytande och medverkan samt ett behov av en gemensam struktur. Arbetet med portföljen visade tydligt att vi till stora delar fortfarande var fast i en idé där sanningen skulle uppenbaras – gärna en ny sådan som skulle ge det ultimata redskapet. Visionen var att vi skulle få en portfölj som var väl strukturerad och lätt att överblicka. Portföljtanken utvecklades förvisso, och i vissa grupper ledde det till att eleverna faktiskt kunde följa sin utveckling över tid och i viss mån vara med och styra över sitt lärande. För andra elever blev portföljen en container där man satte in sina alster godtyckligt och ofta utan någon större entusiasm.

Summativ kontra formativ

Skillnaden mellan en traditionell summativ evaluering och en formativ utvärdering är himmelsvid samtidigt som det finns en stark och naturlig koppling. Med summativ utvärdering menas en slutlig utvärdering till exempel ett prov, ett läxförhör eller produkten av ett längre eller kortare arbete. Att utvärdera produkter kan också beskrivas som en målrelaterad utvärdering – *utvärderingen relateras till resultat i relation till mål*. Det kan i förstone framstå som en paradox att en summativ utvärdering relaterat till uppställda mål beskrivs som ”traditionell” – är det inte det målstyrning enligt Lpo 94 och Lpf 94 går ut på? Det enkla svaret är att produkten självklart utgör en viktig del av kunskapsevalueringen. Det mer intressanta och mer komplexa svaret är att det knappast går att utläsa en individs kunskap med utgångspunkt i en produkt. Det som krävs idag är en evaluering av såväl process- som produkt vilket konkret innebär att det vi kallar produkt med största sannolikhet uppträder i olika former under processens gång...

Den största skillnaden mellan traditionell evaluering och en formativ sådan är att den traditionella är en ganska platt beskrivning av ett slutresultat medan en formativ evaluering är en ständigt pågående process som erbjuder och inbjuder till en historia om kunskapsutveckling. Den formativa idén utgår från att lärande och därmed kunskapsutveckling är en ständigt pågående process där evalueringsprocessen bidrar till lärandet – det är med andra ord helt i sin ordning att förändra sitt tänkande – att lära sig – samtidigt som en evaluering sker. Det traditionella bedömningsförfarandet skapar däremot ofta en situation där eleven istället känner sig dömd snarare än bedömd. Underförstått finns det i det traditionella eller summativa tankesättet ett mönster som innebär att bedömare sitter inne med ett facit eller en sanning och att eleven har att foga sig i detta faktum.

Evaluering kan liknas vid en berättelse

Om vi tar tankesprånget och försöker föreställa oss formativ evaluering som en berättelse blir det genast spännande och intressant. En berättelse erbjuder till skillnad från en traditionell evaluering dynamik och en intressant tidsaxel. Genom att beskriva/berätta om kunskapsutvecklingen skapas en spännande historia om individens utveckling – något som till och med kan liknas vid ett drama. Ett drama innehåller inte enbart fakta utan befolkas av olika aktörer och miljöer som på olika sätt – aktörer genom sin kunskap och sina erfarenheter och miljöer genom att de skapar nya kontexter – aktivt har bidragit till att samskapa en kunskapshistoria. Genom att historien är dokumenterad kan den ständigt återberättas, läsas och upplevas av aktörerna, men – vilket är viktigt – den kan också återges till andra som inte varit lika involverade som huvudaktörerna.

Förutom att bidra till det som är självklart – att på allvar involvera den enskilde individen i sitt eget lärande – bidrar en formativ/berättande evaluering till att förstå vad som i olika situationer varit möjligt att uppnå och ger därmed en nyanserad bild av det resultat som uppnåtts. Likaså ger den här typen av evaluering en möjlighet att göra upp planer för framtiden som bygger på de erfarenheter som finns dokumenterade och där individen erbjuds ett val att förändra till det bättre. Genom att ha en möjlighet att se såväl framåt som bakåt finns det rika möjligheter att analysera skeendet – vad borde ha gjorts annorlunda, hur har olika aktörer bidragit till resultatet och vilka ställningstaganden är viktiga att göra inför ett framtida lärande?

Naturligtvis räcker det inte med dokumentation och feedback för att uppnå en mer progressiv evaluering. Det krävs också att man på allvar funderar över sin praktik och vilket syfte som finns bakom en evaluering. Som jag ser det kan man antingen välja den enkla vägen och ha det ”tråkigt men enkelt” under resten av sitt arbetsliv eller också väljer man den mer spännande vägen som råder inom Frida Utbildning och som innebär att vi formar vår framtid tillsammans – ett formativt perspektiv således. Min dröm är att vi ska samskapa en hisnande god miljö för lärande – en miljö där individen styr sitt eget lärande och där andra aktörer bidrar till att ge berättelsen om det egna kunskapandet ett rikt och nyanserat innehåll. Min dröm bygger på att vi lär oss berätta goda historier om oss själva, varandra och om verksamheten. Ödmjukhet och humanism är ledorden för mig i den här processen.

Att lära är att komma underfund med det man redan vet.

Att handla är att bevisa att du vet det.

Att undervisa är att påminna andra att de vet det lika bra som du själv.

Alla är lärljungar, verkställare, lärare.

Richard Bach

Litteratur

A. Pettersson: *Bedömning och betygsättning* – artikel i publikationen ”Baskunnande i matematik”, Myndigheten för skolutveckling, 2003

L. Shepard: *The Role of Assessment in a Learning Culture*, Educational Researcher, Vol 29, No. 7, pp. 1 – 14

V. Lindberg (red): *Pedagogisk bedömning*, HLS, 2005

H. Johansson: *Elevinflytande och arbetet med mål och betygskriterier*, artikel i antologin ”Bedöma eller döma”, Skolverket, 2002

H. Johansson: *En berättelse om utvärdering*, Grundskoletidningen nr 4, 2007

J. Blomgren, T. Borgvall, H. Johansson, M. Johansson, J. Larsson, C.

Wennberg: *Aktuell forskning i ett isbrytarperspektiv*, Inblicken nr 2, 2005

O. Öquist: *Systemteori i praktiken*, Förlagshuset Gothia 2008